



կը բանայ: Ի մասնաւորի թռչունն քաղցրածայն, ախորժալուր երգովը կարծես թէ բնութեան նոր կենդանութիւն կը պարգեւէ: Թռչնոյն ձայնն եւ երգն իր տեսակին եւ գոնուած տեղւոյն հետ սերտիւ յարաբերութիւն ունի: Երգելով՝ երկինքը բարձրացող զուարթ արտառաւիյն զանգեցուցիչ ձայնէն աւելի ո՞ր թռչնոյն ձայնը կրնար մեծատարած արտայայտիչ վրայ կանանչացեալ գաւորացեալին պատշաճիլ: Քաղցրամիտունը սոխակին սրնգածայն երկերէն աւելի ո՞ր թռչունը կրնայ առաւել կենդանութիւն տալ քարնան ծառախոտ, տերեւաբնակ, ծաղկաբուսն անտառներու տուրու թանձրութեանը: Առանձնաբնակ ագռաւուց կարկաւն եւ անշուք բնդեղաց խոժալուր բզկաճեք՝ հիւսիսային ամայի անտառներուն առանձնութեանը հետ շատ կը միաբանին: Ծամաքեալ, թփուտ հաւաքիցեաց վրայ ցախարտուտի որդապէյզ կեղծեղանքը, հողմայող, մանող, անսաստ ծովուն կուտայաղէկ արեաց վրայ ալ զըւարթ որորին սրածայն կարկալը կը հնչէ: Այսպիսի օրինակներ անթիւ ու անհամար են. որոնցմէ յայտնի կը տեսնուի, թէ բնութեան մէջ գեղեցկապարմար ներդաշնակութիւն կը տիրէ, որ չի կրնար կոյր բախտի գործ ըլլալ, այլ ամենազօր Արուեստաւորին, Արարչին կ'ընեմ, խնամոյց եւ տեսչութեան արդիւնքն են:

Ոչ միայն թռչնոց երգն, այլ փետուրներու գոյնն ալ բնականութեան եւ տեղւոյն շատ կը պատշաճի. օրինակ մը միայն բաւական համարինք: Կապրկենցիու պէս ուտախոտ, տերեւալըց ծառոց զագաթը մազլող կորակուոց, կրկնող պապկաներն իրենց փետուրներուն վրայ նոյն ծառոց կանանչ գոյնը եւ ծաղկներու կարմիր, դեղին, կապոյտ եւ ծիրանեգոյն շքեղ գոյները կը ցուցնեն:

Թէ թռչնոյն մարմնոյ կազմածքը իր ապրելու կերպին եւ իր բնականութեան տեղւոյն հետ սերտ յարաբերութիւն ունի, այն աշխարհածանօթը եւ յայտնի է:

Ինչպէս որ թռչունն իր երգը, բնականութեան տեղը, փետուրները եւ մարմնոյ կազմածքն ամենապէտ ճարտար Արուեստաւորէն փոխ առած է, ինչպէս որ յանձնէ ոչ ինչ ունի, այլ ամէն բան ի ձեռաց Աշտորիկ առած է, որուն առանց ուղեւուն ճնշողուն իսկ ի տանեաց չ'իյնար, նոյնպէս «բնական յատկութիւններն», եւ «ճարտարութիւններն» ալ մեծազօր Արարչէն առած է: Եթէ զայս չենթարկենք, թռչնոց կեանքը զննելու ատեն բանադաբաւական ցնորից եւ անհիմն ենթադրութեանց ծովուն մէջ ընկղմելու

վտանգի մէջ կ'իյնանք: Այս վտանգին զոհ եղաւ գաղղիացի Միշլըն բնապատումը, որուն թռչնոց վրայ գրած մեծահաւակ գիրքը, որ շատ լեզուներու թարգմանուած է, ինկնացոր բանգագուշանաց օրինակ կրնայ ըլլալ: Կարողու Ռուս գերմանացի ուսումնագէտն ալ, թէեւ թռչնոց կեանքը մեկնելու մէջ զգալիցացին շատ գերազանցեց, սակայն թռչնոց չափազանց կարողութիւններ կու տայ: Ընդհակառակն ուրիշ գերմանացի բնագիտն մը, Յոլթոր Ալթուս «Թռչունն եւ իւր կեանքն», անուն գրքին մէջ՝ իրական զննութեանց վրայ հաստատուած պատկեր մը կը ստուերագրէ:

Կարողու Պերթոլու անուանի բնապատումը, Ալթուսի կարծեկիցն ու համամիտը. «Գէկ կողմանէ ստոյգ է, կ'ըսէ, որ թռչունը կոյր ազգման ենթարկեալ է, ուստի եւ Animal agitur non agit (կենդանին գործելու կը մղուի՝ չի գործել)» խօսքն իրեն կը պատշաճի. սակայն միւս կողմէն ալ այնպիսի զգածմունք կը նշմարուին թռչնոյն վրայ, որ մասամբ իւրը մարդուս բնական զգածմանց պատկերը կրնան համարուիլ, թէեւ մեր միտքը կ'ընդունի, որ յայտն ալ թռչունը Հորթի մը տակ է: Ի վեր քան զամենայն թռչունը կը զանցնեն զմեզ իւր ձագուց եւ առ իւր էգն ունեցած սիրովը. եւ ոչ թէ թռչնոց երգը միայն, այլ նաեւ բռնն ալ ասոնց համար է: Բարբար Արարիքը անկան է թռչնոյն սրտին մէջ ան ջերմ խնամքը, զոր զարմանալով կը նկատենք հաւուն իւր ձագուց ցուցած մայրախնամ գիշոյն մէջ, որուն մայրենի սէրն՝ Որդին Աստուած ալ օրինակ բերելու շնորհեցաւ:

Արարիքները մեր ընթերցողներն, որ աւելագարձի երկիրներու թռչնոց քանի մը զարմանալի յատկութիւնները լսելու ատեն, յիշեն Պերթոլուին այս խորհրդածութիւնն, որուն բառ առ բառ մեր հաւանութիւնը կու տանք: Դասեօթ է թերեւս մեր ընթերցողաց, թէ ինչպէս Եւրոպայի թռչուններէն ոմանք իրենց սիրոյ եւ ամուսնական կենաց ժամանակը չէ թէ միայն յատակ եւ զուարթ ձայն կը ստանան եւ ախորժալուր նուագներ կ'երգեն, այլ նաեւ հարսանեաց մեծազարդ, ոսկահագեցեալ ալ կը հագնին: Նոյնը կը տեսնուի արեւագարձի քանի մը թռչունոց վրայ:

Այդ զարմանալի յատկութեան ակնյայտի օրինակ կրնայ ըլլալ Ամերիկէի փետաղաբզ կենդանիներէն մին, միայն թէ այս թռչունն՝ այս փոփոխութեամբ փոխանակ գեղեցկանալու կը տգիշայ: — Կրնանք այս թռչունը սեւա-

մորթ վայրենւոյն նմանցընել, որ ակռաները սրածայր կը խարտէ, կարծելով թէ ասով կը գեղեցկանայ: — Մոմոտէ (Pionites Momota) իր սովորական վիճակին մէջ՝ չքնաղ ու գեղեցկահետուր թռչուն մըն է, կռնակի փետուրները, թեւոց ծածկափետուրներն (tectrice) եւ սրունքն ձիկնայտղղ կանաչ է, ձակասն եւ ծոծրակին վրայ նեղ օձիկը պայծառ կանաչագոյն կը շողշողայ, վիզը, փողը, կուրծքն ու փորը՝ ժանկագոյն դեղին, գագաթնն եւ պտտերը՝ սեւ, ոտնաթեւերը՝ սեւ մոխրագոյն, իսկ թռակաթեւոց առաջի կողման երեքն երկնակապտալ գունով կը փողփողեն: Բայց այս թռչունն որ 19 մասի չափ երկայնու թիւն ունի, կարծես բնութեան աստատարաշն ձեռաց տուած այս ծաղկեայ երփնաղոյն պատմաւանով գոհ չըլլալով, իւր սիրող ժամանակներն՝ ընկերին առաւել հաճոյանալու գիտմամբ ինք զինքն առաւել եւս գեղեցկացընելու մեծ ջանք ու փոյլ կը ցուցընէ: Մոմոտէն իւր զարդասիրիկ ազգմանն առարկայ կ'առնու տոնոյն երկու միջին փետուրներն, որոնք հասարակօրէն երկկայնագոյն եւ գեղեցկագոյններն են: Խրաքանչիւր փետուրին ծայրէն գրեթէ մասնաշափ վերով՝ աստմնաձեւ սրաբերան կոցովը կողմափնէ մազմուկները կը կտրէ, որով իւրաքանչիւր փետուրը փետրագունգ խաղող մէջ գնդակն օդ նետելու համար գործածուած տարգալձեւ թակի կը նմանի: Երբեմն մոմոտէն իր կյոյր եռանդեան մէջ շատ կանուխ կը սկսի ինք զինքն գեղեցկացընել, եւ կը փութայ ասոնց հակաբոյս փետուրները խլելու հանելու, որոնք ըստ մոմոտի կարծեացը զինքը կը տգեղացընեն, եւ ասով ան զարդասէր երիտասարդաց կը նմանի, որոնք իւրենք զիրենք ցուցընել ուզելով՝ գեռաբոյս մուրուաց տեգն եւ զլխու մազերը գեղեցիկս փութընել կը ջանան:

Յառաջագոյն կը կարծուէր, որ մոմոտէ՝ աստմնաթեւոց մազմուկները բունի վրայ նստած երեսն ստեպ չըլլընելով կը կտրէ կը հանէ, եւ ետք վաթելովն իրական պատճառը գտաւ, ամենուէն ծիծաղելի եւ ծայրէ գառ: Մակայն նորբերս բռնուած մոմոտներուն վրայ տեսնուեցաւ, որ վերջիչեալ կերպով իրենց փետուրները խլելու մեծ ճիգ ու ջանք կը ցուցընեն:

Բայց ինչպէս որ մարդիկ իրենց լանջըր պնդելովն, ակռաները խարտոցելովն, ոտքերը սեղմելովն եւ ականջը ծակելովը չեն գեղեցկանար, նոյնպէս ալ այս թռչունը փոխանակ գեղեցկանալու՝ կը տգեղնայ:

Մակայն ե՛կէ կ'ուզենք մեր փետրազարդ

երգեցիկներու պատիւը փոստգէ ազատել, կարող ենք բարեբախտաբար՝ այս մի միակ անյաղող դէպքին դիմացը, շատ մը յարող փորձեր յառաջ բերել:

Թռչնոյն առ իւր էգն ունեցած սէրէն կախում ունի ոչ միայն նոր փետրագգեստն, այլ նաեւ բոլորն:

Թռչնոց զանազան կարգերուն եւ ցեղերուն մէջ՝ բոյն չինելու ճարտարութեան նկատմամբ կատարելութեան պլանայլ աստիճաններ կը նշմարենք: Ոմանց բոյնը չոր ճիւղերու մեծակոյտ գէղէն անկարգ կը յարդարուի, ինչպէս յարշտակիչ թռչնոց բոյնը (aire), կամ չոր խոփնեղով կը հիւսուի, ինչպէս կաշաղակիւր (Corvus pica), եւ ագռաններուն: Շատ անգամ, ինչպէս սերինսոսիւր (Fringilla coelebs) թռչնատարներուն (Parus, գղ. mésange) մամուլ, տնկոց աղումամազով եւ լուսով հիւսուած եւ մազերով ու փետուրներով լեցուած կ'ըլլայ, որպէս զի անփետուր եւ մերկ ձագերուն՝ փափուկ ու քերթն որորոց մ'ըլլայ: Թռչուններէն ոմանք բոյնին ներքին կողմը հարթաձեւ կողբոկեն, ինչպէս սարեակը (Turtus) փայտին փութիւնը թքով շաղախելով եւ տեսակ մը կ'էմնու չինելով: Բոյնին ներքակողման պատերը լաւ մը կը ծեփեն, եւ բոյնն ըստ կարելոյն ապահով եւ անբոյլ տեղ կը զետեղեն: Ոմանք ալ, ինչպէս ծիծառները, իրենց բոյնը թաց հողէ կը շինեն, որ թռչնոյն կուցին մէջ կը թքոտի եւ չորնալով կը կարծրանայ ու կը պնդանայ: Փայտփորները կոցով ծակած ծառերու ծակերուն մէջ բոյն կը գնեն: Այս ճարտարութեանց համեմատութիւնը մարդկեղէն գործողութեանց շատ կը նմանի, եւ ըստ այսմ փետրագարդ ճարտարագործ արուեստագրաց մէջ կը գտնուին հիւսողներ, ոտայնաններ, թռչուններ, ականահատներ, քանդակողներ, առաջագործներ, որմնաշէններ եւ ծեփողներ, զոր գիտութիւնը կատարելապէս ստուգած եւ ճշգրտած է: Մակայն, ինչպէս բնականապէս յայտնի է, առանձին առանձին թռչնոց վրայ տեսնուած արուեստական մղումն չենք կրնար շատ մեծ բանի տեղ դնել, վասն զի Animal agit, non agit, ճշմարտութիւն մը՝ որ կատարելապէս ստոյգ է:

Ոտայնանկող թռչնոց սամեսոհալուսն է, Բայա (Nelicurvius Baya) ընդհանրապէս հարաւային Ասիա՝ բայց ճաւա կղզոյն եւ ուրիշ հարաւային ասիական կղզեաց վրայ ալ կը գտնուի: Վերի կողմը մուկ գործ է, բոլոր փետուրները՝ բայց ի մասնաւորի մեծ թռչնակներն եւ ասոնց

վարազմեհերը ժանկագոյն ճերմակ վերջաւոր մ'ունին, որով զլիւսաւոր գոյնը բաց կ'երեւայ: Փորի կողմը՝ ժանկագոյն սպիտակ, կուրքը՝ բաց գորշ է: Խւրաքանչիւր փետրաբուռին վրայ մի ժագոյն գիծ կամ նսեւ բիծ կ'ըլլայ: Երեսն ու պարանոցը սեւ, իսկ գագաթը՝ պսոթաւ կանաչ է: Բայա թռչնոյն երկայնութիւնը 6 մասնաչափէն ետեւի է: Մարդուն միաբանակեաց ընկերն է, եւ Պիրնայի մէջ իր երկայն, փողածեւ բոյնը՝ տներու եւ խոյրու քուոց տակ կը կախէ: Ցեղացիք այս մարդընտել կենդանին բնաւ անհանգիստ չեն ըներ, եւ շատ անգամ մէկ տան բոլոր տիքն այս բոյներէն երեսուն հատի չափ կախուած կ'ըլլան, որ մեղմաշունչ հովիւ ատենն ալ կ'երեւոյն ու կը տատանին:

Այս բոյնը զարմանալի եւ ճարտարաշէն գործուածք մըն է: Վերի մասն երկու սենեակներու բաժնուած է, որոնք մին է գինի թխելուն, իսկ միւսն արուի համար է: Բոյնին վարի մասը բոլոր ընտանեաց համար հասարակաց դռնարան է:

Այս թռչնոյն բնակարանը մեծ հոգով եւ խնամքով կարգաւորուած է: Ընտանեաց գիւրու թիւնն հոգալէն ետքը՝ բայան գեղեցկութեան ծալակն ալ ցուցցնել կ'ուզէ: Հազիւ թէ թխմայրը տակաւի մէջ հանգիստ կ'առնու, արուն կը սրանայ կ'երկայ: Եւ բերանը թաց կաւի զանգուած մ'առած ետ կը դառնայ եւ իր բոյնին դրան առջեւ կը հաստատու զայն: Յետոյ նորէն կը թռչի կ'երկայ «կենդանի կայծ», ըսուած միջատներէն հատ մը կը բերէ: Որ արեւագարձի երկիրներն հազարներով կը գտնուին: Այս բուսորձակ ճանճիկը կաւի քծուարին վրայ կը բեւեռէ, որ կը սկսի իւր փոսփորական, ճառագայթարձակ, պսոթաւ լուսով թռչնոյն բնակարանին վրայ ալ չողողալ: Եւ ետքէն կ'երկայ այս ճանճիկներէն կը բերէ եւ վրայէ վրայ կը յաւելու, մինչեւ որ մայրիկը խաւարագոյն միջապատ գիշերը զուարճութեամբ անցընելու չափ լոյս ունենայ: Եւ թէ որով չափը լեցունելէն ետքն հազիւ հազ այս կենդանի ագամանդներէն մին կամ մէկայը բոյնին արուարքն կողմը կը բեւեռէ շրջակայքն ալ լուսաւորելու համար, այսու ամենայնիւ բայային այս գործողութիւնն երբեք անձնասիրութիւն չ'ըսուի, վասն զի իւր գանձերն անձնական սենեկին մէջ չի գիշեր, այլ բոլորն ալ ուրիշն համար կու տայ:

Եւ թէ ասով ճանապարհորդի մը ինչպիսիս ակնահաճոյ տեսիլ եւ զբոսանք կը մատուցանէ, գիւրաւ կնոյն մէկը գուշակը, եթէ աչաց առջեւը նկարէ խաւարամած գիշեր ատեն՝ թան-

ձրախուռն անտառի մէջ՝ բարձր քուերով խըռճիթ մը, որուն վրայէն լուսասփիւռ բոյներն կախուած ըլլան: Ցանեաց քուերէն՝ թռչնոյ լապտերազարդ բոյնին կամաց կամաց կը տատանին, եւ աղբատին ու անզարդ խըռճիթն բոլորտիքն ազատ լոյս կը սփռեն, որով խըռճիթ մենաշրջիկ ճամբորդին գիշերուան օրն արան կ'ըլլայ, եւ ասով յուշկապարկաց պալատ կը դառնայ:

(Հորհուրէի)

## Գ Ր Ա Վ Ա Ն

### ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄԵՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՍԿԶԵՆԵ ՄԻՆԶԵՒ ԳԵՐ ԺԱՄԵՆԻԿԸ

#### Ա. ՇՐՋԱՆ

Ի ՍԿԶԵՆԵ ՀԱՅ ԼՐԱՎՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻՆԶԵՒ 1840:

(Հորհուրէի)

#### Ե. ԹԵԳՎԻՄԻ ՎԵԳԵՐԻ, ԼՐՈՑ ԳԻՐ

Չարախմբութիւն, կոստ. Պոլիս, 1832—1833:

ԺԿ. «Թարգմանի վրայ» լրագրոյ:

Տաճկահայք, չի կրնար ուրացուիլ, որուսահայերէն շատ աւելի կանուկ արթնացան գրական քունէ: Իրենց զարթուցիչ եղան աւելի հեռաւոր փոքրիկ գաղթականութիւնը: Այժմուս արեւմտեան գաղթականութեան առաւել կըրթեման մասն՝ կոստ. Պոլսոյ Հայք ունին դարուս կեսէն ետքը գրականութեան հետ փոքր ի շատէ պսոթաւ լրագրութիւն մ'ալ, եթէ ուզենք յուսմուցայ եւ լաւատեսաց մէջ եղած անըպետէն իրերը զննել: Կոստ. Պոլսոյ Հայք մինչեւ 1832 ունեցան թէեւ տպարաններ, եւ ոչ սակաւ մատենաք գրականութեան սոյն արգանդներէն ի լոյս ընծայուեցան, սակայն տեղական ազգային լրագրոյ մը ձեռնարկու չգտնուեցաւ: Վասն զի՝ եթէ կար այն ժամանակ քիչ մ'ընդունակ ուղեղ՝ այն ալ ներքին երկպառակութեանց մէջ կը մաշէր կը հալէր:

Հազիւ 1832ին կը զարթնու Կոստ. Պոլսոյ Հայքոյ մէջ տկար եւ շատ տկար հոգի մը լրագրութեան, աւելի տարաւ ազգեցութեան ներքեւ: Աղեքսանդր Պլաք (Blaque) 1831ին Կոստ. Պոլսի Աղբարձ Օսման (Moniteur ottoman) անուն գաղղիներէն լրագիր մը կը հրատարակէ՝ իրբեւ պաշտօնական լրագիր Բարձրագոյն Գրան: Եւրոպ տարւոյն սկիզբը սոյն լրագիրը Թագլի Վաթիկ անունը կ'առնու, լեզուն ալ կ'ըլլայ տաճկերէն՝ տաճկերէն տառիւ: Եւ լրագրոյ խմբագրութիւնն